

ПРОГРАМА МЕТОДОЛОГІЧНИХ СЕМІНАРІВ СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО ІНСТИТУТУ

Методологічні богословські семінари – це постійно діючий науково-богословський форум, заснований у 2015 р. з ініціативи Ресурсно-дослідного центру Євро-азіатської акредитаційної асоціації (нині – Східноєвропейський інститут теології) для обговорення актуальних богословських проблем. Постійними учасниками семінарів є викладачі вищих духовних навчальних закладів, аспіранти та докторанти богослов'я, наукові співробітники богословських і філософських кафедр як українських, так і зарубіжних вузів.

СЕМІНАР «НОВИЙ ДІАЛОГ МІЖ НАУКОЮ І БОГОСЛОВ'ЯМ»

4 квітня 2020 р. відбувся дев'ятнадцятий методологічний богословський семінар Східноєвропейського інституту теології. Він був присвячений темі “Новий діалог між наукою і богослов'ям”. Доповідачем виступив відомий український богослов, доктор філософських наук, професор Олександр Семенович Філоненко. Задля чіткішого окреслення контурів відносин між наукою і богослов'ям, лектор пояснив термінологічний ряд, а саме уточнив, що, говорячи про *науку*, він має на увазі *science*, природничі науки. Доповідь продовжилася обговоренням питання про те, чому богословам потрібна наука і чи варто шукати точки дотику між двома дисциплінами. Наукоцентрична культура внесла корективи у світогляд сучасної людини, тому питання про зв'язок між богослов'ям і наукою починається з деконструкції звичного способу мислення. До того ж богослов'я, передусім академічне, відповідальне перед суспільством. І тут не обійтися без діалогу з наукою, її методологією і принципами.

Доповідач окреслив декілька моделей відносин між наукою і богослов'ям, зокрема, війни, синтезу, незалежного співіснування і взаємодоповнювального діалогу. Далі лектор пояснив, як у історичному вимірі змінювався діалог між наукою і релігією. Їхня зустріч розпочинається із виникненням християнства, адже наука є християнським феноменом, а чимало богословів минулого були також великими науковцями. Проте у модерні часи із усвідомленням важливості світогляду зароджується конфлікт між наукою і релігією, адже обидві претендують на об'єктивну істину та особливу роль у формуванні світоглядних переконань людини. Особливої гостроти це протистояння набуло у ХХ столітті із появою логічного позитивізму. Позитивісти вважали, що науку від ненауки можна відрізнити за принципом верифікації, однак виявилось, що навіть певні базові наукові концепції не можуть бути верифіковані. Згодом Поппер дійде висновку, що науковість можна перевірити не за принципом верифікації, а за принципом фальсифікації. Учень Поппера, Томас Кун, стверджував, що наукове знання розвивається стрибкоподібно, за допомогою наукових революцій. Будь-який науковий критерій має сенс тільки в рамках певної парадигми, історично сформованої системи поглядів. Однак при цьому існує принцип неспівмірності парадигм – неможливо вивести одну

парадигму з іншої. Тому наукова революція – це усвідомлення вченими кризи та зміна науковою спільнотою пояснювальних парадигм.

Стосунки між богослов'ям та наукою змінюються, коли відбувається перехід науки від систематичності до наративності та метафоричності. Саме це дозволяє привести богослов'я і науку в один простір. На думку Олександра Філоненка, завдання богослова в розмові з вченим полягає не в тому, щоб спростовувати його теорію, а в тому, щоб усередині цієї теорії відкривати метафори, на яких ця концепція стоїть, і розглядати ці метафори в контексті антропологічних основ, у рамках яких існує сам учений як представник цієї культури. Мова не йде про деконструкцію, адже при цьому не відбувається руйнація категоріальних каркасів науки і її концепцій. Це робота з метафоризаціями, які вже існують у культурі. Якщо ми їх бачимо, то зможемо побачити нові.

Наратологія і метафористика – це нові платформи для переписування старих питань, зокрема і догматичних. Але це переписування не знищує догматику, а просто переводить ті конструкції із сфери інтелекту у сфери серця і розуму. Саме метафори з'єднують життя і концепції. Тобто, точка зустрічі і розходження – це абсолютні метафори, всередині яких народжується наука і всередині яких існує богослов'я.

Заключна теза семінару – твердження про те, що зараз не тільки немає конфлікту між богослов'ям і наукою, а вперше з часів Середньовіччя існує ситуація чудової компліментарності всього, що відбувається в практиках пізнання і богослов'ї. Богослов'я давно вже не було таким співзвучним тому, що відбувається в сучасній науці. Коли наука шукає «мову події» – богослов'я цю мову може надати, тому що воно саме цим займається вже дві тисячі років. На жаль, богослов'я в сучасних дискусіях часто опиняється в позиції того, хто наздоганяє, хоча насправді воно має багато «скарбів». Проблема ж у тому, що богослови не завжди самі бачать, чим володіють, тому що зосереджені на розвитку догматичних систем і класичних наративів, і зовсім не готові до того, що християнство – це перш за все свого роду відповідальна мова перед повторюваними подіями, через які ми дізнаємося про присутність Бога.

Після виступу доповідача відбулася дискусія учасників семінару. Зокрема, Денис Кондюк зауважив, що серйозний діалог можливий між богослов'ям і наукою, якщо говорити про філософські передумови, базові питання. Результату можна досягнути, зауважив він, якщо ми почнемо з аксіом. Ми можемо розмірковувати як богослови і як фізики про те, що було до Великого вибуху, але все, що було до цього, – це вже метафізика, це не наука. Крім цього, всі ми використовуємо в своєму світогляді щось не наукове, власне, саме розділення на ці на дві категорії штучне. Тому важливо публічно показувати, що конфлікт між релігією у наукою перебільшений. Відповідаючи на цю ремарку, О. Філоненко зауважив, що філософія як загальний майданчик для дискусії не працює в класичному розумінні, тому що актуальна тема має антропологічну спрямованість. Люди зустрічаються лише навколо того, що їх вразило. Базові основи філософії зараз не привертають широкої уваги. Тема, навколо якої збираються і богослови, і науковці, це – повернення до досвіду подиву. Саме враженість стосовно

тих чи інших феноменів існування людини об'єднує і відкриває простір для дискусії. Це і є, на думку доповідача, найбільш перспективна платформа для діалогу і співпраці між наукою і богослов'ям.

СЕМІНАР «ОДКРОВЕННЯ ЛЮБОВІ. ТРИНІТАРНА ІСТИНА БУТТЯ»

21 травня 2020 року відбувся двадцятий методологічний богословський семінар під назвою “Одкровення любові. Тринітарна істина буття”, Україна). Семінар відбувся в режимі онлайн із використанням платформи ZOOM. В якості доповідача на семінар був запрошений російський православний богослов і філософ, доктор філософських наук професор Московської духовної академії (на момент проведення семінару) Олег Борисович Давидов.

Під час семінару О. Б. Давидов ознайомив його учасників з основними ідеями свого богословського проекту, який знайшов своє вираження головним чином у його книзі з однойменною назвою, яка нещодавно вийшла в світ у видавництві Біблійно-богословського інституту св. апостола Андрія¹. Зокрема, О. Б. Давидов окреслив контури своєї тринітарної онтології, навколо якої групуються різні аспекти його богослов'я. Проект Давидова об'єднує в собі велику кількість інтелектуальних рецепцій, будучи плодом взаємодії з ідеями багатьох інших авторів і філософсько-богословських напрямів (переважно закордонних).

Варто зазначити, що поява праці О. Б. Давидова, ідеї якого лягли в основу семінару, відразу ж викликала неоднозначну реакцію академічної спільноти, і в першу чергу в російсько-православних колах – від критики до визнання і похвали. Однак при цьому велика частина критики, яка прозвучала на адресу О. Б. Давидова, не наукового характеру. Що ж стосується самої праці, то, мабуть, її головною особливістю є використання автором високої і складної богословсько-філософської мови, ознайомлення читача з актуальними проблемами і дискусіями богословського ландшафту ХХ-ХХІ ст. Зокрема, автор переосмислює класичні теми християнського богослов'я через призму своєї інтерпретації тринітарного Одкровення в протистоянні з модерністськими і постмодерністськими богословськими моделями і методами.

Серед розглянутих у межах семінару питань слід особливо виділити наступні: 1) *Постметафізичний погляд на Бога і його критична оцінка*. Олегом Давидовим були зроблені критичні зауваження на адресу модерністської і постмодерністської теїстичних установок. Він відстоював тезу про те, що “постметафізична риторика непридатна для вираження тринітарної істини буття”, наполягаючи на необхідності повернутися до основ класичного теїзму. На думку доповідача, риторика і методологічні основи постмодерністського богослов'я виглядають непереконливими. 2) *Аналогія суцього, або аналогія буття*. Центральним методологічним поняттям у богословському проекті О. Б. Давидова є томістське поняття *аналогія буття* (лат. *analogia entis*). У книзі О. Б. Давидова відзначено, що він використовує

¹ У цьому числі журналу опублікована рецензія Павла Смицьнюка на книгу О.Б. Давидова (Олег Давыдов, *Откровение Любви. Тринитарная истина бытия*. Серия «Современное богословие» (Москва: Издательство ББИ, 2020)).

це поняття як “богословський інструмент”², який, на його думку, найбільш вдало вирішує проблему абсолютної незбагненності і непізнаності Бога, а також є альтернативою для апофатичних і катафатичних методів міркування про Бога. Суть аналогії буття полягає в тому, що створений, скінченний світ певною мірою відбиває іманентно тринітарне буття, попри те, що онтологічна дистанція між творінням і його Творцем ніколи зникає. При цьому “аналогічне пізнання Бога з речей видимих – не є природною здатністю розуму (як в пізнішому природному богослов’ї), а завжди відбувається вірою і благодаттю”³. 3) *Тринітарне Одкровення*. Тринітарне Одкровення для О. Б. Давидова насамперед є благодатним Божественним даром для людини. Крім того, воно є одночасно об’єктом і завданням для богослов’я – сприймати й інтерпретувати його. Як у своєму виступі, так і в книзі О. Б. Давидов прагнув показати виняткову значущість тринітарного Одкровення для загального богословського дискурсу. Нарешті, О. Б. Давидов спробував обґрунтувати необхідність переосмислення класичних християнських доктрин у тринітарному ключі.

Оцінюючи загальний внесок і значущість семінару для сучасного богословського дискурсу, слід зазначити, що він послужив черговим імпульсом до відновлення або подальшого розвитку діалогу між постметафізичним і метафізичним напрямками в богослов’ї. Крім того, семінар має імплікації і для розвитку тринітарного богослов’я з кінцевою метою переосмислення доктринальних положень християнського богослов’я через призму тринітарної істини буття.

СЕМІНАР «ВСТУП ДО САКРАМЕНТАЛЬНОГО БОГОСЛОВ’Я. ЗНАКИ ПРИСУТНОСТІ»

12 червня 2020 р. з використанням технології ZOOM відбувся 21-й методологічний семінар СІТ. У ньому взяло участь 25 слухачів. Проводив семінар доктор філософських наук Сергій Санніков. Головною метою доповідача було познайомити слухачів із досить новою та дискусійною сферою сучасного богослов’я – сакраментальним богослов’ям, з деякими методологічними підходами до вивчення цієї галузі, а також із особливостями сакраменталізму і його сприйняття в євангельському і, зокрема, в баптистському співтоваристві.

Доповідач звернув увагу на те, що в ХХІ ст. відбувається зростання альтернативної релігійності й інтерес до процесів, які відбуваються на кордоні трансцендентного і іманентного, що природно обумовило інтерес до сакраменталізму. Однак ця сфера створює багато труднощів для дослідників таємничістю і складністю опису духовних переживань засобами раціонального аналізу в зв’язку з темпоральністю священнодійств і їх незвідністю до одномоментних станів. Особливо складно говорити про сакраментологію в баптистському співтоваристві, де найчастіше офіційно проголошується формально-символічний характер церковних постанов (реальна відсутність Христа), але практично, особливо в східноєвропейських євангельських громадах, демонструється сакраментальне ставлення до священнодійнь і використовується сакраментальна мова.

² Олег Давыдов, *Откровение Любви. Тринитарная истина бытия*. Серия «Современное богословие» (Москва: Издательство ББИ, 2020), xxxiii.

³ Ibid., 156.

Доповідач висвітлив історію відродження sacramентального богослов'я з середини ХХ ст., показавши як sacramентальну присутність Христа стали відносити не тільки до священнодіянь, але також до Його присутності в Церкві взагалі, у суспільстві, у конкретній людині, у навколишньому світі і навіть у Всесвіті. Ця історія пов'язана з іменами таких католицьких богословів як Ганс Урс фон Бальтазар, Карл Ранер, Едвард Схіллекбек, Луї-Марі Шові та Йозеф Ратцінгер (Бенедикт XVI); із богословами православної так званої “Паризької школи” – Миколою Афанасьєвим, Олександром Шмеманом, Сергієм Булгаковим. Баптистський sacramенталізм розвивався такими богословами як Генрі Вілер Робінсон, Джордж Бізлі-Мюррей, Невіл Кларк, а пізніше – Пол Фіддес, Ентоні Кросс, Джон Колвелл. На північноамериканському континенті у цій сфері працюють Стенлі Фовлер, Філіп Томпсон та ін.

Сергій Санніков коротко висвітлив історію баптистського sacramенталізму й показав, що ранні баптисти ХVІІ ст. часто свідомо використовували sacramентальну лексику в своїх доктринальних сповіданнях, визнаючи в священнодійствах таємничий глибинний сенс, але категорично відкидали вчення про *ex opere operato*, вважаючи необхідною умовою таїнства віру учасників. Перехід до цвингліанства і символізму стався в ХІХ ст., коли британський баптизм перебував у стані напруженої дискусії з Оксфордським рухом. З цього часу термін “таїнство” став замінюватися “установленням”, а акцент перенісся на людину та її відповідальність у священнодійстві. Аналогічні процеси відбувалися в слов'янському баптизмі, ранні віросповідні тексти якого постійно вживали слово “таїнства” стосовно священнодіянь.

Друга частина семінару була присвячена методології sacramентального богослов'я й ознайомленню з термінологічним апаратом і основними поняттями цієї сфери. Зокрема, була показана ефективність використання цілісної методології, яка, на відміну від системної, розглядає досліджуване явище як в органічному внутрішньому зв'язку складових частин, так і в зовнішній взаємодії з частинами більш високого порядку, тобто вивчаючи явище “як воно є”, намагаючись не вирвати його з живої тканини реальної дійсності. Такий підхід дозволяє sacramентальному богослов'ю вивчати, описувати і демонструвати процеси, що відбуваються на кордоні трансцендентного й іманентного, сакрального і профанного, природного і надприродного.

Слухачі дістали змогу глибше познайомитися з основними термінами sacramенталогії. Зокрема, багато уваги було спрямовано на категорію “енкаунтер”, що позначає зустріч людини з божественною присутністю. Відзначено, що енкаунтер – це не просто звичайна, буденна зустріч із передбачуваним результатом, а несподіване або заплановане, але щасливе “рандеву” (“побачення”), яке змінює учасників зустрічі. І, що особливо важливо, – це зустріч, в якій учасники впізнали один одного, зрозуміли наміри і прийняли одне одного. Іншими словами, енкаунтер, – це точка в просторі і часі, де відбувається зустріч Бога з людиною, яка не має ні просторового, ні часового виміру.

Далі було показано, що термін «сакарамент» найбільш вдало пояснюється як подія зустрічі, тобто енкаунтер вільних особистостей, хоча в баптистській традиції термін “сакарамент” (“таїнство”) часто замінюється терміном “установлення”. Почасти це пояснюється тим, що технічно термін “установлення” більше пов’язаний із біблійним контекстом, ніж слово “сакарамент”, але використання поняття «сакарамент» підкреслює Божу дію в ритуалі, а поняття «установлення» вказує на дії його учасників. Опозиційність цих понять знімається переходом на комунікативну мову енкаунтеру і уявленням про цілісність.

Були проаналізовані основні ознаки сакараменту. По-перше, сакарамент як енкаунтер є особистісним і антропологічним. Він завжди впливає на людину як на особистість, а не просто як на творіння, тому його слід виділити з пансакараменталізму, який розглядає загальну божественну присутність і проникнення її в усе створене буття. По-друге, сакарамент як енкаунтер медіативний. Зустріч відбувається не просто в душі, у думках, у свідомості чи в уяві, вона завжди фокусується в якомусь матеріально-інформаційному об’єкті. Це може бути церковна проповідь або музичний гімн, читання Біблії або вода хрещення, участь у Вечері Господній або слова молитви і т. п. По-третє, сакараментальна зустріч обітована. Таїнства не випадкові або спонтанні, але обіцяні божественним Словом. Бог обіцяє виявляти Себе через біблійний текст і церковні установлення, але Він може зустріти людину в найбільш несподіваному місці, навіть в кущі терну, а не тільки в церковних стінах. І все ж Бог призначив побачення людині в певному місці і в певній формі та очікує її, за Своєю вірною обітницею, саме там. По-четверте, у результаті енкаунтеру відбуваються зміни. Будь-яка зустріч змінює, але сакараментальна зустріч змінює людину цілеспрямовано і за її суттю. Вона екзистенційна, і це виявляється насамперед у тому, що реальний енкаунтер виводить людину зі звичної рівноваги, немовби вибиває її з колії, ставить перед дзеркалом Іншого і закликає до відповіді. По-п’яте, сакарамент контингентний. Не будь-яка зустріч і не будь-яка участь в таїнстві може стати енкаунтером і мати результат. Нерідко трапляється, що відбулося священнодійство, а таїнства для конкретного віруючого не відбулося. Сакарамент, на відміну від магізму, може бути непоміченим і нерозгаданим. Енкаунтер можливий, якщо той, хто прийшов, буде впізнаним. Сакараментальна зустріч може бути призначена, божественна Присутність обіцяна і явлена, але людина, навіть перебуваючи у потрібний час у потрібному місці, може піти, не виявивши Того, Хто чекав на неї. Без віри як акту довіри, який відкриває людину для духовного світу і створює сакараментальний простір зустрічі, енкаунтер не відбудеться.

Далі доповідач указав на основні форми сакараментальної присутності і на знаки, що відображають їх, але їх детальний розгляд становить предмет наступної зустрічі. Семінар завершився обговоренням доповіді слухачами, відповідями на питання і позначенням траєкторії наступних зустрічей.

СЕМІНАР «СИТУАЦІЯ СМЕРТІ БОГА У Ф. НІЦШЕ»

У межах методологічного напрямку роботи Східноєвропейського інституту теології 11 вересня 2020 р. відбувся 22 методологічний семінар. Тема семінару “Ситуація смерті Бога у Ф. Ніцше”. Доповідачем виступив Тарас Лютий, український

філософ та письменник, доктор філософських наук, професор кафедри філософії та релігієзнавства Національного університету “Кієво-Могилянська академія”. Участь у семінарі взяли представники різних богословських навчальних закладів України, філософи, теологи та релігієзнавці. Семінар почався зі вступу очільника семінару та директора інституту, доктора філософських наук, Романа Соловія. Він окреслив цілі та головні цінності семінару.

Тарас Лютий розділив семінар на три частини. Перша частина стосувалась витоків провідних думок Фрідріха Ніцше, друга – безпосередньо ідеї або події “смерті Бога”, остання частина була присвячена відповідям на питання та дискусії. Доповідач розпочав із заперечення відомого твердження Мартіна Гайдеггера про те, що коли йдеться про ідеї, біографія філософа має другорядне значення. Біографічний контекст важливий для розуміння автора, особливо коли йдеться про Ніцше, оскільки цей контекст і стає підвалиною, на якій виростає концепція Ніцше.

Говорячи про становлення Ніцше як філософа, необхідно пам’ятати про вплив спадковості, оскільки по обох родинних лініях він є спадкоємцем пасторських родів, тому з самого дитинства його виховання відбувалось в протестантському дусі. Це наклало відбиток на його ментальність – він був релігійно заглибленою дитиною і навіть планував стати пастором. Утративши батька у ранньому віці, Фрідріх у підлітковій біографії відобразив своє ставлення до цієї події. За словами доповідача, сама рання втрата стала витоком для думки про смерть Бога для Ніцше. Він отримав освіту у бернардинській школі, де окрім іншого викладались предмети релігійної спрямованості. Тут почалося перше критичне осмислення християнства, після прочитання книги “Життя Ісуса” Девіда Штрауса. Пізніше, під час навчання в Боннському університеті, Ніцше спеціалізувався на теології. Отже, можна сказати, що становлення Ніцше відбувалось в релігійному контексті. Важко точно означити, чи став Фрідріх атеїстом на цьому етапі. Він не заперечував існування Бога, але не міг пояснити ким є Бог, як його окреслити. Тобто це певний різновид апофатики. Ніцше у багатьох своїх текстах виступає як теологічний мислитель, хоча вони і сповнені провокативних атеїстичних тверджень. Розглядаючи релігію як стрижень культури і критикуючи її, він тим самим ставить діагноз культурі в цілому.

Друга частина семінару була присвячена безпосередньо ситуації “смерті Бога”. На думку доповідача, Ніцше – це філософ інтелектуальної провокації, саме в такому контексті слід розглядати твердження про те, що “Бог помер”. Її слід тлумачити як інтелектуальну провокацію, як спробу викликати в читачів заперечну реакцію. Фрідріх немовби прагне, щоб його неправильно розуміли, тоді читачі будуть непокоїтись, вони не сприйматимуть положення як догми, учитимуться мислити. Уперше фраза “Бог помер” вживається у творі “Весела наука”, коли йдеться про тінь Будди в печері. Бог присутній всюди, навіть там, де ми не сподіваємося його знайти, хоча б як тінь. В іншому фрагменті цього ж твору, ситуація “смерті Бога” відсилається до античної філософії і виступає як збірний образ. Вбивство Бога відбувається іншими людьми. Що означає бути вбивцею Бога? Можливо, що люди перестали вірити у Бога і їх життя свідчить про це. Таким чином, вони вдаються до фальсифікацій, обдурюють самих себе. У пізніших творах ця ідея деталізується

і Ніцше вже говорить про смерть християнського Бога. Таким висловом він ставить діагноз усій європейській культурі. Смерть Бога перетворюється на подію, яка приходить до свідомості людей пізніше, як вже кінцевий факт. У цій площині подія смерті Бога означає крах цінностей, адже Бог – це конститутивний стрижень цих цінностей. Тому, з одного боку, – це катастрофічна подія, з іншого ж, – вона відкриває новий горизонт і кидає виклик: а чи зможе людство жити так, щоб не користуватися ідеєю Бога? У творі “Так сказав Заратустра” ця ідея розгортається ще глибше. Цей вираз не слід сприймати буквально, оскільки це варіант інтелектуальної провокації, де під номінацією Бога слід розуміти життя народу.

У заключній частині семінару обговорювалась ідея Ніцше про волю до могутності. На думку доповідача, ідея вислову полягає в тому, що людина має себе перевершувати, постійно змінюватися, працювати над собою. За Ніцше, немає достатнього, кінцевого рівня, допоки людина живе, вона мусить працювати над собою. Ідола, який заважає розвиватись, треба вбити. Ба більше, людина вже вбила його, але думає, що він досі живий. Катастрофа культури, за Ніцше, полягає в тому, що людина продовжує жити за цією інерцією. Також у заключній частині семінару доповідач окреслив основні тенденції рецепції та критики поглядів Ніцше у філософській та богословській думці ХХ-ХІХ-го століття. Зустріч із Тарасом Лютим, який є знаним дослідником біографії та творчості Ніцше, стала корисним досвідом для учасників семінару та відкрила нові потенційні напрями для їхніх власних богословських пошуків.

*Інформацію підготували: Надія Добриднік, Едуард Саблон Лейва,
Сергій Санніков, Станіслав Степанченко, Роман Соловій*

*Надійшла до редакції / Received 18.09.2020
Прийнята до публікації / Accepted 28.09.2020*